

OSCAR CULLMANN

**A karácsony ünnepének kialakulása
és a
karácsonyfa eredete**

Ford.: *Karasszon Dezsőné*

A szerkesztő előszava

A Budapesti Református Teológiai Akadémia Bibliai és Judaisztikai Kutatócsoportja mindenekelőtt olyan műveket kíván megjelentetni, amelyek a magyar olvasóközönség ismereteinek némely hiányát pótolják. O. *Cullmann* megjelenésre kerülő könyvecskéje pontosan ezt a célt tűzte ki, s reménység szerint sokan fogadják majd hálással a mű adta információkat. E szükségszerű munka elvégzése után kerülhet sor primer kutatások publikálására.

Kedves kötelességem, hogy köszönetet mondjak a fordítónak, valamint Bolyki János professzornak, aki a fordítást velem együtt ellenőrizte, valamint Miss Zoltán tanárnak, aki azt a mű francia változatával vetette egybe. Ez alkalmat is megragadom arra, hogy köszönetet mondjak a FEFA támogatásáért, amely mind Kutatócsoportunk munkáját, mind pedig ezen belül e könyv megjelenését lehetővé tette. Illesse köszönet Tillinger Pétert és munkatársait, akik a könyv kiállításának és terjesztésének gondjait magukra vállalták; kívánom, hogy közös erőfeszítéseink mihamarabb hozzák meg gyümölcsüket!

Karasszon István

Régóta foglalkoztat a karácsonyi ünnep kezdeteinek kérdése. Mivel megállapítottam, hogy ebben a történelmi problémában a tanult emberek sem mindig jártasak, ezt először 1974-ben egy kis füzetkékben nagyobb közönség számára feldolgoztam. Később a füzetkét megváltoztatott címmel újra kiadtam, s a zürichi Theologischer Verlag több éven át terjesztette. 1988-ban ez a kiadás is elfogyott. Többen sajnálkozásukat fejezték ki a hiány miatt. Ezért elhatároztam, hogy újra megjelentetem az erre különösen alkalmas, jól bevált Quell Kiadónál, amely egyetértett azzal, hogy ebbe az új formába a karácsonyfa eredetének fontos kérdése is belekerüljön.

Az első kiadás előszavában megemlékeztem, hogy a karácsonyi szokások tárgyalását elhagytam. Közben azonban alapvető, de eddig még kellőképpen figyelembe nem vett művek meggyőzték arról, hogy a karácsonyi szokásokat és a karácsonyfa történetét szoros belső, teológiai rokonság köti össze. Ezt magyarázza az új kiadás második része, melyet a karácsonyfa szenteltem.

Az ünnep történetének leírásában nincs semmi döntő jelentőségű új anyag. Az előző kiadások előszavában összefoglalóan közölt régi kutatásokhoz lényegében csak *F. Hiebel: Epiphanie als Hauptfest des Urchristentums*, Dornach 1963 és a sok illusztrációval díszített kötet: *I. Weber-Kellermann: Das Weihnachtsfest. Eine Kultur- und Sozialgeschichte der Weihnachtszeit*, München, 1978/1987 járul.

Ami a karácsonyfaival kapcsolatos kutatásokra vonatkozik, azok közül itt csak azokat említem meg, melyek fontosak az általam elmondandók szempontjából, s melyek szerzőinek hálás vagyok sok részletért. *A. Tille* régi művének kívül: *Die Geschichte der deutschen Weihnacht*, Saarbrücken 1893, ezek a következők: *J. Lefftz/ A. Pfleger: Elsässische Weihnacht*, Colmar 1931/1941 (benne különösen *A. Pfleger* cikke: *Die Wiege des Christbaums*); *Camille Schneider: Der Weihnachtsbaum und seine Heimat, das Elsass*, Dornach 1965/1977 (jól dokumentált felvázolása a történelmi tényeknek, melyeket a szerző összeköt az antropozófiával *Rudolf Steiner*nek különösen *Der Weihnachtsbaum ein Symbolum*, Dornach 1909/1965 műve felhasználásával); *L.P. Lutten: Sapins et Noël d'Alsace* 1980 (lásd különösen *G. Klein* cikkét: *Toi qui Noël plante chez nous*, 61kk. old).

A damaszkuszi metropolita őeminenciájának és munkatársának (Centre Orthodoxe, Chambésy) köszönöm szóbeli adalékait a karácsonyi ünnep dátumával kapcsolatos kérdésben a mai orthodox gyakorlatról.

Az előttünk levő könyvnek ez az új része is közérthető karakterű, ezért nem hivatkozom a szövegben a szerzők nevére. A szaktudósok könnyen felismerik, hogy hol csatlakozom a szerzők kutatásaihoz, hol térek el tőlük, hol egészítem ki saját véleményemmel. Chamoni, 1990 áprilisában

Oscar Cullmann

I

A karácsony ünnepe

A mi december 25-i karácsonyunkat az első három század keresztyénei nem ismerték. A negyedik század elejéig ez a nap - mely később a keresztyén egyházban oly fontos dátummá vált - az őskeresztyének közt észrevétlenül telt el, nem gyűltek össze istentiszteletre, még csak említést sem tettek Krisztus születéséről. Ezzel szemben azt láthatjuk, hogy ebben az időben a pogány római birodalomban december 25-e a Nap imadásának szentelt különleges ünnep volt.

Mielőtt *ezen* a napon kezdték ünnepelni Krisztus születését, inkább egy másik napra gondoltak Keleten (s később Nyugaton is): január 6-ra. Az ünnep lényegét tekintve eleinte nem volt alapvető jelentősége annak, hogy egy meghatározott naphoz kössék, egyszerűen azért nem, mert az első három század egyháza megelégedett annyival, hogy mi a születés időpontját egyáltalán nem ismerjük, bár voltak egyéni időszámítási kísérletek. Ezzel el is érkeztünk első kérdésünkhöz.

1. Jézus születésének dátuma

Az evangélium írói nem adják meg Krisztus születése napját, s más források erre nézve nem állnak rendelkezésünkre. Utalás rá a Lukács evangéliuma karácsonyi története, melyből legalább azt kiolvashatjuk, hogy melyik évszakba helyezte *ez* az elbeszélés Jézus születését. Palesztinában kb. március - április hónaptól novemberig vannak a pásztorok a mezőn. Eszerint tavasz, nyár és ősz jöhet számításba. Ennél többet az evangéliumok a dátumról nem mondanak.

Mivel minden közelebbi adat hiányzik, megkísérelte néhány ókori keresztyén ember ezt a dátumot mindenféle spekulációból levezetni; ennek történeti értéke nincs, és az ógyház hivatalosan nem is ismerte el. Olyan egyéni számítgatási kísérletekről van szó, melyek egymástól eltérők, de amelyek már Krisztus születését kozmikus eseménnyel hozzák összefüggésbe. Csak egy példát említek. 243-ból való irat szerint Krisztus születésének napja: március 28. Miért éppen március 28? Az irat szerzője Mózes első könyvének abból a szakaszából indul ki, ahol Isten a teremtéskor a világosságot elválasztja a sötétségtől. A szerző feltételezi, hogy világosság és sötétség egy egésznek két egyforma része. Következésképpen a világteremtése olyan napon történt, amikor a nap és az éj egyforma hosszú. A tavaszi napéjgyenlőség a római naptárban március 25-e volt. Tehát március 25-e a teremtés első napja. A teremtéstörténet elbeszélése szerint a Napot Isten a 4. napon teremtette, tehát március 28-án. A keresztyének számára azonban Mal 3,20 szerint a Messiás "az igazság Napja". Ebből következik, hogy Jézusnak március 28-án kellett világra jönnie.

Az első három századból származó más források is tavaszra teszik Krisztus születését, így pl. a pseudo-kelemen levél. De itt aztán már semmiféle egyezés nincs. Az egyik Jézus születése napjának április 19-ét jelöli meg - mindenféle számítási és gondolati mesterkedéssel -, a másik május 20-át. Április 2-át is említik. Kivehető ezekből, hogy a tavaszt részesítik előnyben. Azért, mert egyrészt feltételezik, hogy a világ teremtése tavaszra esett, másrészt Jézus halálának napja

tavasszal következett be, s azt gondolták, hogy Jézus élete csakis teljes évekből állhat.

Azokban a ritka esetekben is, amikor téli dátumot számítanak ki, számolásuk a tavaszból indul ki, és pedig úgy, hogy a fogantatás tavasszal volt, 9 hónappal később a születés. Így lehet december 25-éhez eljutni, az azt megelőző március 25-éből. Március 25-ét úgy tekintették ebben az esetben, mint a világ teremtésének, Jézus fogantatásának és halálának napját. De a negyedik század közepéig nem tulajdonítottak ezeknek a számítgatásoknak nagyobb jelentőséget, mint az előbb említett sok más dátumnak. Az előbb említett megfontolások alapján egyszer kiszámították január 6-át is (április 6-a után 9 hónap, amit aztán Jézus halála és fogantatása napjának tekintettek).

Mi ezeket a játszadozásokat büntetlenül feladhatjuk. Ezt bizonyítja, hogy Jézus születése napjának meghatározása kérdésének az egyházban nem volt dogmatikai jelentősége. Alexandriai Kelemen a második század végén kigúnyolja azt, hogy ilyen módon akarják kikövetkeztetni Krisztus születése napját.

2. A január 6-i ünnep

Jézus születésnapja dátumának meghatározásában tehát az első három században nagy egyéni szabadság uralkodott, s ennek következtében hivatalos egyházi közömbösség. Az a tudat, hogy a pontos dátumot nem ismerik, mutatja, hogy Krisztus földön való megjelenése ünnepének meghatározásához nem egy dátum, hanem csakis egy theologiai *elv* adta meg az első ösztönzést. A további vizsgálat folyamán ki fog derülni, hogy ez az elsődlegesen theologiai gondolat pogány ünnepben gyökerezik-e, vagy keresztyén megfontolásból és szükségből származik, vagy pedig pogány ünnepben gyökerező fogalmakat az egyház azután csak másodlagosan vett tekintetbe a *dátum megválasztásánál*.

Az első időben a keresztyének nemcsak belenyugodtak abba, hogy nem ismerjük Jézus születésének dátumát, hanem szükségét sem érezték annak, hogy különösebben *ünnepeljék* Krisztus földre szállását. Krisztus halála és feltámadása sokkal jobban foglalkoztatta az ősegyházat, mint az ő emberré létele. Eleinte minden "Úr napja" (a későbbi vasárnap) az "Úr" Krisztus feltámadásának napja volt. Emellett később egy keresztyén ünnep is volt: a húsvét, Krisztus halálának és feltámadásának emlékére, a közvetlenül eköré kialakult ünnepkörrel. Az őskeresztyénségben az apostolok és mártírok emlékére szentelt ünnepek is az ő halálukra és nem születésnapjukra vonatkoztak. Origenes, a harmadik század elején élt író is kifejezetten tiltakozott a születésnap megünneplésének szokása ellen. Az pogány szokás. A Bibliában csak pogányok és istentelenek ünnepelték születésnapjukat: a fáraó és Heródes.

Mégsem lehetett ennél a magatartásnál megmaradni Krisztus esetében. Krisztus mégiscsak több volt, mint mártír és apostol. Az emberiség Megváltója! Az ő megjelenését a világban mégis elsőrangú üdveseménynek kell felfogni, akkor is, ha döntő üdvözítő tettét halálával vitte végbe. Ilyen különös fényel világítja meg Máté és Lukács evangéliuma Jézus születését, János evangéliuma pedig a maga részéről ennek a misztériumnak ad kifejezést.

Mihelyt a keresztre feszített és megdicsőült Úrba vetett hitből Krisztus személyére és művére vonatkozó teológiai gondolkodás visszatekintett, az ő emberré lételének egyre inkább a kegyes szemlélet előterébe kellett kerülnie. Különösen a keleti keresztyének gondoltak elmélyülten arra a misztériumra, hogy Isten emberi alakban lépett be ebbe a világba. De különböző lehetőségek voltak arra, hogy ezt az eseményt elképzeljék. Némelyek úgy képzelték, hogy az isteni Krisztus csak a keresztség pillanatában jelent meg a földön az ember Jézusban. Ez az az eretnek felfogás, mely szerint Krisztus, mint isteni lény nem költözhetett teljesen földi existenciába, hanem csak ideiglenesen volt az ember Jézussal összekapcsolva, és pedig csak a keresztségtől fogva, amikor Isten szava meghirdette: "Te vagy az én szeretett fiam". A későbbi orthodox egyházi felfogás szerint viszont Isten valóságosan az ember Jézusban jelent meg, és ebben az esetben a születés pillanatában lépett be az isteni Ige a világba. Ezekből a krisztológiai szemléletekből kiindulva értjük meg a keresztyén karácsonyi ünnep eredetét - bár csak gyengén kimutathatóan. Ugyanis Alexandriai Kelemtől tudjuk, hogy az alexandriai gnosztikusnak, a második században élt Basilides-nek követői január 10-én vagy január 6-án ünnepelték Krisztus *keresztelését*. Itt van az első - mindenesetre mostanáig legmesszebbre visszanyúló és indirekt - bizonyíték a karácsony eredetére nézve. Basilides és követői ugyanis eretnek nézeteket vallottak, mely szerint az isteni Krisztus csak Jézus keresztelesekor *jelent meg* a földön. Erről a megjelenés szóról - görögül: epifania - nevezték Jézus megkeresztelésének ünnepét epifániának. Tehát Basiledes tanítványai január elején ünnepelték Krisztusnak a földi világba lépését. Itt még Jézus születéséről szó sincs. Annak - még eszerint a felfogás szerint - nincs központi jelentősége az üdvösségre nézve. A döntő isteni "epifania" Basiledes követői számára Jézus keresztelésével esik egybe.

Miért éppen január első napjaiban tartották a keresztelés ünnepét s miért éppen január 6-án? Hiszen az evangéliumokban éppúgy nincs megadva a keresztelés dátuma, mint a születése. Helyes, ha ebben az összefüggésben rámutatunk arra, hogy a pogányoknak január 6-án Dionysos-ünnepük volt, amely a nappalok meghosszabbodásával állt összefüggésben, s hogy éppen Alexandriában ugyanezen a napon ünnepelték a szűz Korétól származó Aión születését, továbbá, hogy ez a nap Osirisnek szentelt is volt. Sőt állítólag január 6-án éjszaka telt meg a Nílus vize is különös csodaerővel. Így érthető meg az, hogy Basilides tanítványai Krisztus keresztelése ünnepének ezt a napot választották, hogy a pogányokkal szemben hirdessék, a földön megjelent igazi isteni lény Krisztus, Aki hirtelen a Jordánnál belépett a földi világba, amint felhangzott a szó: "Te vagy az én szeretett fiam."

Mi köze mindennek a karácsonyhoz? Basilides tanítványainak ez a január 6-án tartott keresztelési ünnep meghonosodott Kelet hivatalos egyházában, mely bár harcolt az eretnekek ellen, mégis tőlük más egyházi szokásokat is átvett. Láttuk, hogy Krisztus keresztelését eleinte csak Krisztus "megjelenése", az epifania szemszögéből nézve ünnepelték. Főfogalom ennél az ünnepnél a *megjelenés* volt. Az egyházban - az eretnekek körét kivéve - Krisztus tulajdonképpen földi megjelenésének nem a keresztelést, hanem Jézus születését tekintették, egybehangzóan az evangéliumoknak az ő születéséről szóló elbeszéléseivel. Lehet az is, hogy néhány eretnek gnosztikus mind a kettőt, a keresztelést és a születést ünnepelte január 6-án. Különösen a negyedik század elején, a Krisztus istenségéről folytatott viták kapcsán merült fel az igény, hogy Krisztus megjelenésének az ő születését tekintsék. Mindenesetre határozottan

állítjuk, hogy a negyedik század első felében most már az egyház január 6-án epifániát ünnepelt, s ezzel *Krisztus születését és keresztelését egymással összekötötte*. Az eredeti keresztelési ünnepből semmit le nem vontak, csak hozzáadták a születés ünnepét. Két részre osztható az ünnep lefolyása. Január 5-ről 6-ra virradó éjjel volt Krisztus születésének ünnepe, a január 6-i nap a keresztelési ünnep. Tehát mielőtt Krisztus születését december 25-én ünnepelték, legalábbis Keleten január 5-ről 6-ra virradóan emlékeztek erre a boldog eseményre.

Van a negyedik század elejéről egy Egyiptomban talált papirusz-lap. Liturgiai formuláról van szó, amely egyházi énekkar számára készült, és azokat a liturgikus részleteket tartalmazza, amelyeket a karnak feleletképpen kellett énekelni a pap igeolvasására. Ezt a lapot nagyon sokat használták; sok kéz nyoma látható rajta. A hátlapján egy másik liturgiai feljegyzésből kiderül, hogy január 5-én és 6-án tartott epifánia ünnepre vonatkozik, melyet a Jordánban való megkeresztelkedés emlékére ünnepeltek. A kezünkben levő liturgiai részlet az ünnepnek éppen arra a felére vonatkozik, melynek Krisztus születése a tárgya. Ez az érdekes papirusz tartalmazza azt a legősibb karácsonyi liturgiát, amiről tudomásunk van, s eszerint még január 5-ről 6-ra virradó éjjel ünnepelték a karácsonyt. A bibliai felolvasásra - Krisztus betlehemi születése, az Egyiptomba menekülés és Názáretbe való visszatérés - az énekkar görög himnusszal válaszol, melynek fordítása:

*Bethlehemben született,
Názáretben neveltetett,
Galileában lakott.*

Aztán nyilvánvalóan Máté evangéliumából olvasta a pap a keleti bölcsek történetét. Az énekkar ezt felelte:

*Fénylő csillag jelét
Láttuk fenn az égen.*

Akkor a Lukács evangéliuma második részéből következett a karácsonyi történet felolvasása, mire az énekkar:

*A mezőn legeltető pásztorok elámultak,
Énekeltek és térdükre hullottak:
Dicsőség az Atyának. Halleluja!
Dicsőség a Fiúnak és a Szentléleknek.
Halleluja! Halleluja! Halleluja!*

Így ünnepelték Keleten január 5-ről 6-ra virradó éjjel Krisztus születését. Eleinte Alexandriában Krisztus születéséhez és kereszteléséhez még más elemek is tartoztak ezen az ókeresztyén epifánia ünnepen. Jézus születésekor történt megjelenésén kívül, keresztelésekor történt megjelenésén kívül, visszaemlékeztek a csodák által való megjelenésére is: a kánai

csodára, a víz borrá változtatására (ebbe belejátszhatott a Nílus csodatevő erejébe vetett ősi pogány hiedelem), vagy a kenyérszaporítás csodájára, és mint legfontosabb jelenséget említették mindig a csillagot, amit a keleti bölcsek láttak. Ez az egyetlen, ami számunkra a január 6-i gazdag ókeresztény epifánia-ünnepből megmaradt: "a három királyok ünnepe".

Szír Efrém negyedik században élt egyházatyától is maradt ránk leírás erről az ünnepről. Azt mondja, hogy ez a január 6-i a keresztény ünnepek közt a legfenségesebb. Említi, hogy ezen a napon minden házat koszorúkkal díszítettek (talán a mi karácsonyfánknak legősibb előképével van dolgunk). Efrém leírja azt a túlárado örömet, mely ezen a napon az egész egyházat eltöltötte. Azt mondja: maguk a templomok falai is ujjongani látszanak ezen a napon, s a gyerekek csak örömteli szavakat mondanak. Majd külön is leírja a szép éjszakai ünnepet. Felkiált: "Itt az éj, az az éj, mely a világmindenségnek békét adott! Ki tud ezen az éjszakán aludni, melyen az egész mindenség éber!" Aztán ünneplik Krisztus születését, a pásztorok imádatát és a csillag megjelenését. A következő napot a keleti bölcsek hódolatának és a Krisztus Jordánban való megkeresztelésének szentelik. Egy himnuszban, melyet Efrém maga költött, megpróbálja az epifánia-ünnep különböző elemeit összekapcsolni:

A teremtett mindenség ezt hirdeti.

A bölcsek ezt hirdetik.

A csillag ezt hirdeti:

Nézzétek, itt a Király Fia!

A menny megnyilik,

A Jordán vize tajtékzik,

A galamb megjelenik:

Ez az én szeretett Fiam!

Itt látjuk, hogy már milyen szorosan egybetartozónak tekintik Krisztus keresztelését és születését a megjelenés felől nézve.

Különös pompával ünnepelték még sokáig Palesztinában az epifánia-ünnepet. Híres tudósításunk van erről a nemes zarándoknőtől, Aetheriatól, aki 3 évet töltött Palesztinában. Szinte nem talál szavakat az ünnep nagyszerűségének, az óriási embertömegben felhangzó énekek szépségének, leírásához. Elmondja, hogy január 5-ről 6-ra virradó éjjel ünnepi menetben a püspökkel együtt Bethlehembe vonulnak, hogy ott abban a barlangban tartsanak éjszakai istentiszteletet, melyet Jézus születése helyének tartanak. Még napfelkelte előtt indul az egész menet vissza Jeruzsálembe himnuszokat énekelve Krisztus dicsőségére, Aki eljött e világra. Január 6-án hajnali derengésben Jeruzsálembe érkeznek, mennek a Feltámadás-templomba, melyet belül ezernyi gyertya hihetetlen fénye ragyog be. Ott zsoltárokat énekelnek, a pap imádkozik. Akkor néhány órai pihenésre visszavonulnak. Délben újra a feltámadás-templomba mennek. Délben befejeződik az ünnep első része, majd este újabb pompával kezdődik a második rész.

Mindhárom leírásban nagy szerepet játszik a fény, s ezt szimbolikusan is kifejezésre juttatták. Már az Újtestamentum úgy ábrázolja Krisztus megjelenését a világban, mint a

világosság belépését a sötétségbe. Lehet, hogy ezzel függ össze, hogy éppen január 6-át választották ünnepnek; már a pogányok is a nappal meghosszabbodását, mint Aión születését ünnepelték. De egyáltalán nem valószínű, hogy innen vették az indítást a keresztyén ünnepre. A sötétséget előző, Krisztusban megjelent világosság képe olyan régi, mint maga a keresztyénség, végig követhető az egész Újtestamentumon. A január 5-i és 6-i ógyházi epifánia-ünnep kimerítő ábrázolásával csak az volt a célom, hogy megmutassam: *a mi karácsonyi ünnepünknek egész keresztyén gondolat-rendszere már itt jelen van liturgikus formában.* Mert nemcsak az a fontos karácsonyról szólva, hogy miért december 25-én üljük ezt az ünnepet. Hogy a január 6-i ünnep - mint epifánia-ünnep - egyidejűleg összekapcsolódott a keleti bölcsek, a keresztelés, a kánai menyegző ünnepével, mit sem változtat azon a tényen, hogy minden keresztyén karácsonyi gondolat, Krisztus földi megjelenésének a kozmikus eseményekkel való összekapcsolása is, ebben az ünnepben már liturgikusan és szimbolikusan kifejeződik, és hogy semmi lényeges új gondolatot nem hoz az, amikor a születés ünnepe különválik az epifánia ünnepétől.

Egészen alárendelt szerepet játszik ennél az ünnepnél az a kérdés, hogy Krisztus tényleg január 6-án született-e. Aligha elmélkedtek azon, hogy vajon az összes esemény, amelyet ezen a napon egyidejűleg ünnepeltek, mind január 6-án ment-e végbe. Döntő a megjelenés-ünnep *gondolata* volt, nem a dátum. Így keresztülvihető volt a születés-ünnep megtartására egy másik dátum a negyedik század folyamán. Ezzel megérkeztünk a december 25-i ünnephez.

3. A december 25-i ünnep

Mikor, hol és miért merül fel a december 25-i külön születésnap ünnep? Ezekre a kérdésekre még mindig nem találták meg a tudósok az egyöntetű választ. A legbiztosabb feltételezés szerint ez Rómában 325 és 354 között történt. Valószínűleg az ősi epifánia-ünnep addigra már Keletről Nyugatra, sőt Rómába is eljutott. Ez a föltételezés kézenfekvő, bár nem bizonyítható. Mindenesetre az bizonyos, hogy Rómában 336-ban december 25-én ünnepelték Krisztus születése napját, sőt már előzőleg Nagy Konstantin idejében is. Lehetséges, hogy Rómában eleinte még a régi epifánia-ünnepet továbbra is megülték eredeti formájában akkor is, mikor az új ünnep már kezdett meghonosodni.

Mi volt az alapja annak, hogy december 25-re esett a választás, amikor az epifániától független, külön ünnepet vezettek be Krisztus születése megünneplésére? Előjáróban megjegyzem, hogy a december 25-i születésdátum kiszámításához nem az a sok más, részben hasonló, alkalmi számítás adott indítást, melyekről már szóltunk, hanem talán csak segítette ezt a fejlődést. Sokkal inkább tekintetbe vehető a negyedik század elején a krisztológiai kérdés megfogalmazása, továbbá az a tény, hogy a pogányoknak december 25-e különlegesen fontos ünnepe volt, melyet a Nap-isten tiszteletére tartottak, és az, hogy Nagy Konstantin császár tudatosan törekedett a Nap-kultusz és a Krisztus-kultusz összekapcsolására.

Elsősorban a következőt kell megjegyeznünk: a 325-ös nicaeai zsinaton az egyház kifejezetten elítélte azt a tant, mely szerint Jézus születésekor nem maga Isten lett emberré. Ezzel együtt minden más tant is elutasítottak, azt is, hogy Jézust csak keresztelesekor adoptálta Isten. A római egy- háznak különösen fontos szerepe volt a zsinat döntéseiben. Érthető, hogy ez a vita

egyrészt kedvezett annak, hogy általában elterjedjen Krisztus születésének ünnepe - egyelőre a dátum kérdéséről függetlenül -, másrészt azonban annak is kedvezett, hogy teológiailag visszataszítónak találják (a megfogalmazott dogmatikai határozatok következtében) a születés ünnepének a keresztlés ünnepével való összekapcsolását ezen címszó alatt: "megjelenés". Nem azt jelentené-e ez, hogy az orthodoxyát összekapcsolják az eretnkséggel? Így magyarázható teljesen keresztyén theologiai megfontolások alapján az a törekvés, hogy Krisztus születése napjának külön ünnepet szenteljenek, s hogy ott, ahol a régebbi epifánia-ünnepet tartották, ilyen módon a születés ünnepét az epifánia-ünnepetől elválasszák.

Érthető, hogy éppen a római egyház volt azon, hogy a pogány természet-kultusszal szembeállítsa a maga sajátos fény-ünnepét, Krisztus születésének ünnepét, annak a gyermek Jézusnak ünnepét, akit Simeon dicsérő éneke így köszöntött: "fény, világosságul a népeknek". S újra meg újra emlékeztek Mal 3,20-ra: "Fölragyog majd az igazság Napja számotokra", mely Krisztusról szóló jövendölés. Ambrosius, milánói püspök egy prédikációban - melyben kifejezetten a pogány és a keresztyén ünnepet állítja szembe - azt mondja: "Krisztus a *mi* új napunk!" Augustinus is utal a pogány december 25-i ünnepre, mikor felszólítja a keresztyéneket, hogy ezen a napon ne a Napot imádják, mint a pogányok, hanem Azt, Aki a Napot teremtette. Sőt még Nagy Leó pápa is feddi azoknak tévhitét, akik karácsonykor a Nap születését ünneplik Krisztus születése helyett. Mindenesetre ezek a megnyilvánulások mutatják, hogy amikor Krisztus születésének ünnepét december 25-re helyezték, nem annak a következménye volt, hogy az egyház ne ismerte volna ennek a napnak pogány jelentőségét.

Bizonyosan közrejátszott azonban Nagy Konstantin császárnak a Nap-kultuszt és Krisztus-kultuszt egyesíteni akaró tudatos törekvése is. Ma már bizonyosnak látszik, hogy Konstantin nem annyira keresztyén, hanem inkább tudatos szinkretista volt, vagyis hogy ő a keresztyénség és a pogányság értékes elemeinek szintézisére törekedett. Bár a keresztyénség volt a legjobban pártolt vallás, mert - hála szervezettségének - ez a vallás a birodalmat leginkább egyesíteni tudta. De Konstantin arra is gondolhatott, hogy ebbe az egységes keretbe a vallások sokaságát is belekényszeríthetné. Tudatos pogányság elleni harcáról nem is értesülünk, személy szerint pogányságát nem adta fel halálos ágyán történt megkeresztelkedéséig. Természetesen igyekezett a pogányság megreformálására, aminek lehetővé kellett volna tenni, hogy a pogányságot a keresztyénséghez térítse. Így betiltotta a jóslás gyakorlását, a privát áldozati kultuszt és a durva, erkölcstelen templomi kultuszt. Egész életében szorgalmazta viszont a Nap-kultuszt. Magát két szobron is mint Napistent ábrázoltatta fényözönben, s a talpazatra ezt vésette: "Konstantinnak, a Naphoz hasonlóan tündöklőnek". Biztos, hogy Konstantin ötlete volt - hála a meglévő Krisztus-nap szimbólumának -, hogy a Nap-kultusz a Krisztus-kultusszal egyesüljön.

Ezért vezette be Konstantin 321-ben a keresztyén Úrnapját mint állami *heti nyugalom-napját* is, mert ez a nap egybeesett egy Napistennek szentelt nappal. A második század közepétől kezdve az egykori "Úr-napja" helyett előfordul a "Nap-napja" elnevezés. Tehát már itt, jóval előbb összekapcsolódott a keresztyén üdvtörténetnek (nevezetesen Krisztus feltámadásának) gondolata - mert hiszen ez a vasárnap keresztyén értelme - a nap szimbolikával. Ismerve Konstantin szimpátiáját a Nap-kultusz iránt, megértjük azt az erélyes keresztyén intézkedését, amivel a keresztyén vasárnapot állami ünneppé tette, hogy egyúttal szándékának megfelelően a

pogány Nap-kultuszt keresztyén formában a keresztyénségbe bevegye.

A vasárnap analógiája, mely éppen Konstantin uralkodása alatt lett hivatalos ünnep, számomra azt teszi valószínűvé, hogy talán még Konstantin idejében, de mindenesetre az ő befolyására tették Krisztus születése ünnepét december 25-re, a nagy Nap-ünnepre. Ahogy a Nap-napjával összekötötték Krisztus feltámadását, úgy most már a december 25-vel az ő születése is összekapcsolódott a Nap-ünnepel. De az olyan figyelmeztetések, mint az Augustinusé vagy Leó Pápaé nyilvánvalóan szükségesek voltak. Mert ez az erősen gyökeret vert pogány ünnep: "a legyőzhetetlen Nap" valójában nem épült le egyszerűen, hanem sok szokásban -melyeket most a Krisztus-ünnepre vittek át - tartotta magát. Így vált el a karácsony egy másik keresztyén ünneptől, a keresztelés ünnepétől, viszont most egy pogány ünnep befolyása alá került. Ez a befolyás elsősorban a karácsonyi *szokásokra* terjedt ki. Egy szír theologustól tudjuk, hogy a keresztyéneknél is szokás volt ezen a napon tüzet gyújtani. De az a *gondolat*, hogy Krisztus a világ világossága, Aki a sötétségben fénylik, és hogy eljövetele a világ teremtésével kapcsolatban van, független a december 25-i ünneptől, sőt előzőleg is minden ünneptől függetlenül benne van a keresztyénségben.

4. A december 25-i ünnep elterjedése

Most azt kell megvizsgálnunk, hogy hogyan terjedt el a december 25-i ünnep az egész keresztyénségben Rómából kiindulva a negyedik század második felében. Róma arra törekedett, hogy ennek az epifánia-ünneptől független karácsonyi ünnepnek a keleti egyházban is érvényt szerezzen. Ez pedig nem ment minden nehézség nélkül. Mert egyes keleti egyházak ahhoz ragaszkodtak, hogy Krisztus születésének ünnepét a régi formában, mint epifánia-ünnepet január 5-én és 6-án ünnepeljék továbbra is. Különösen kemény volt az ellenállás Szíriában. Antiochiában 375-től valószínűleg tíz éven át hiába kísérletezett Róma, hogy december 25-t elfogadják. Ez csak a nagy prédikátornak, Chrysostomusnak sikerült. 386 december 20-i híres prédikációjában kérve kéri hallgatóit, hogy jöjjenek el öt nap múlva is, 25-én, és ünnepeljék meg Jézus születését, "mely minden ünnep bölcsője", azt az ünnepet, mely "minden ünnepnél nagyobb tiszteletet és megilletődöttséget vált ki". Mindenki "hagyja ott hajlékát, hogy lássuk jászolban fekvő, bepólyált Urunkat, ezt a megindító és csodás látványt". Fel-hívására nagy tömeg gyűlt össze, Chrysostomus akkor - híres karácsonyi prédikációjában - igyekezett meggyőzni egyházának híveit arról, hogy december 25-én kell ünnepelni Krisztus születését, mert Krisztus tényleg ezen a napon született. Hogy ezt bizonyítsa, nemcsak állítólagos római okmányokra hivatkozik, hanem bonyolult számításokat is alkalmaz - amiknek nincs több értéke, mint az összes többi számításnak. *Csak akkor kezdtek súlyt helyezni Jézus születése történelmi dátumának kérdésére, amikor ezt a december 25-i karácsonyt mindenhol elterjeszteni igyekeztek.* Eddig a dátum a születési ünnep során mellékes volt. Ékes-szóloán fejezi ki Chrysostomus afölötti örömét, hogy ez a nap, mely Antiochiában csak alig tíz éve vált ismertté, most újra felragyogott "mintha régóta, sok éven át hagyták volna ránk". Chrysostomusnak sikerült egyházában a december 25-i ünnepet diadalra segíteni.

Konstantinápolyba már 379-ben eljutott ez az ünnep Nazianzi Gergellyel, Krisztus is-

tenségének védőjével. Egyiptom továbbra is ellenállt. De különösen Jeruzsálemben tudni sem akartak arról, hogy a régi epifánia-ünnepnek föl kell adnia fő tartalmát egy új ünnep kedvéért. Hiába vetette be Hieronymus egyházatya egész ékesszólását. A jeruzsálemi keresztyének állították, hogy a Szentföldön jobban ismerik a tradíciót, mint a messze Nyugaton lakók. E konfliktus folyamán egyre többet foglalkoztak a megoldhatatlan dátum-kérdéssel, amellyel szemben a régebbi egyház egészséges tartózkodást tanúsított, bár már ők is különös fénnel ünnepelték Krisztus születését. Ez a tartózkodás ezúttal megváltozott. Egyik fél be akarta bizonyítani, hogy Jézus január 6-án született, a másik fél, hogy december 25-én.

Ma december 25-én ünneplik a karácsonyt a római katolikus és protestáns egyházakon kívül a konstantinápolyi, alexandriai, antiochiai, romániai, ciprusi, görögországi, finnországi (chalcedoni hitvallású) orthodox egyházak, továbbá ezek diasporái. Ezzel szemben kitarítottak január 6. mellett a jeruzsálemi, oroszországi, szerbiai, bulgáriai, grúz, lengyel és csehszlovák (chalcedoni hitvallású) orthodox egyházak, az etiópiai, kopt, szír-jakobita, indiai (nem chalcedoni hit- vallású) orthodox egyházak; viszont az örmény egyház né- hány nappal később, január 18/19-én ünnepel.

5. Történelmi és theologiai következtetések

Összefoglalva mit értünk meg a karácsonyi ünnep eredetének történetéből?

1./ A keresztyének sem január 6-án, sem december 25-én nem ünnepelték és nem ünneplik Krisztus születésének történelmileg bizonyított dátumát. Egyáltalán az első karácsonyi ünnepeken *nem egy dátumot* ünnepeltek, hanem egy - a keresztyén egyház számára - fontos *tényt*, ami nem volt naphoz kötve, azt a tényt, hogy *Krisztus megjelent a földön*.

2./ Nem kívülről jött az indítás Krisztus születésének megünneplésére, hanem az indíték az üdvesemény theologiai jelentőségének keresztyén megfontolásából nőtt ki: Isten Jézus Krisztusban emberré lett, hozzánk, emberekhez alászállt.

Itt természetes felvetődött a keresztyének számára az a kérdés, hogy kell-e - az Új-testamentum értelmében - Krisztus emberré lételének külön ünnepet szentelni, vagy nem azoknak a régieknek volt-e igazuk, akik ilyen ünneplést általában mint keresztyénietlent elutasították. Ezen a ponton meg kell mondani, hogy ennek az ünnepnek a nagypéntekkel és húsvétal szemben való *túlbecsülése* nemcsak a keresztyén gyakorlatnak nem felel meg, mely eleinte csak amazokat ismerte el, hanem az őskeresztyén theologiai gondolkodásnak sem. Az Új-testamentum szerint a Krisztus-történet *központi* eseménye Krisztus halála és feltámadása. Innen kell néznünk emberré lételét és nem fordítva. Ezért az egyházi évnek nem adventtel kellene kezdődni, hanem a húsvéti ünnepkörrel.

Mégis - ennek az alárendeltségnek feltételezésével - teljesen megfelel az Újtestamentum hitének, hogy Krisztus születése egy külön egyházi ünnep tárgya legyen. Máté, Márk és Lukács evangélisták tartották magukat ehhez az eseményhez, amikor ki-ki a maga módján kívánta megvilágítani azt, és ők ebben az esetben csak annak a gyülekezetnek szószólói, amely ezt a hagyományt átörökítette. Mindenekelőtt meg kell azt a himnuszt említeni, melyet Pál Fil 2,6kk-

ben idéz, mely Krisztus emberré lételéről szól úgy, hogy elejétől fogva szoros összefüggésben van azzal a megfeszített és megdicsőült Úrral, Aki "szolgai formát vett fel".

A legrégebb Krisztus születési ünnep liturgiai megformálása sajátos keresztyén motívumokat tartalmaz, mint ahogy ezt az epifánia-ünnep életteljes ábrázolásából láttuk. Az a liturgikusan használt, központi gondolat, hogy Jézus mint a világ világossága a sötétségbe jött, s az, hogy megváltó tettét a világ teremtésével hozták összefüggésbe, semmi szín alatt sem a "legyőzhetetlen Nap-isten" december 25-i Mithras-ünnepéből jött, ahogy ezt már előzőleg a január 6-i epifánia-ünnepel kapcsolatban is megállapítottuk. Az sem elsősorban egy pogány napforduló-ünnepből származott, amit január 6-án tartottak, hanem őskeresztyén, újtestamentumi gondolatvilág szilárd része volt. Ahol az Újtestamentumban Krisztus emberré lételéről, s annak értelméről theologiai megfogalmazásban van szó: János evangéliuma prológosában, ott merül fel ez a gondolat: a világosság belépett a sötétségbe; a Jézus földi életében kijelentett isteni "Ige" ugyanaz, mint ami "kezdetben" a világot létre hívta: legyen világosság (lásd még Zsid 1,2-t).

3./ Mégis mindkét esetben a *dátum* megválasztását (január 6 és december 25) az a tény határozta meg, hogy mind a két nap olyan pogány ünnep volt, melynek gondolati tartalma kapcsolódási pontot kínált a sajátosan keresztyén karácsonyi gondolatokhoz. Konstantin kísérletét: a Nap-kultuszt a Krisztus-kultusszal egyesíteni bizonyos, hogy az Újtestamentum alapján el kell utasítani, mint ahogy minden gnosztikus próbálkozást is, amelynek az a célja, hogy a keresztyénséget általános valláskeveredésbe vonja, s ezzel a központi üzenetétől megfossa. De azért a theologusok számára az a kérdés, hogy vajon nincs-e éppen az *Újtestamentum alapján* olyan keresztyén értelme az imént felvázolt történelmi fejlődésnek, melynek az lett a vége, hogy Jézus születésének számunkra történelmileg ismeretlen napját egy *kozmosz* történéssel összefüggő napra helyezték, azon ünnepelték. Az Újtestamentumból itt többet olvashatunk ki, mint szimbolikát, nevezetesen *jelét* annak a theologiai ténynek, amit az őskeresztyénség hitt és hirdetett: Krisztus, Aki az emberiség Megváltója egyszersmind a teremtett világ Megváltója is; s hogy az üdvtörténet, mely az ő nevéhez kapcsolódik, az egész mindenségre vonatkozik, mint ahogy az ember bűnbeesése magával rántotta az egész teremtett világot a kárhozatba. Az emberiség és a teremtett világ összetartozásából következik, hogy az emberek Megváltója az egész világ Megváltója. Az Újtestamentum egész bizonyágtétele szerint Krisztus, az emberek Megváltója már a teremtésben is mint Közbenjáró részes. A bibliai üdvtörténetre jellemző, hogy történelmi eseményeket kozmosz eseményekkel kapcsol össze. Különösen megmutatkozik ez a teremtés és meg- váltás közti összetartozás a központi eseményben: Krisztus engesztelő halálában. Ez az értelme a Máté evangéliumában leírt sötétségnek és földrengésnek a Megváltó halálakor (Mt 27,45 és 51); Pál a maga módján a Kol 1,20-ban így fejezi ki ezt a "nagy-pénteki csodát", hogy Isten Krisztusban - a keresztfán kiontott vére által - békességet szerzett nemcsak az emberekkel, hanem földön és mennyben mindennel.

Teljesen ezen az újtestamentumi vonalon van az is, ha Krisztus születésének ünnepét - melyre a nagypéntek felől hull a fényjelszerűen természeti jelenségekkel hozzák összefüggésbe. Így történt ez Máté evangéliumában, ahol a bethlehemi csillagról esik szó a karácsonyi történetben.

Így emlékeztet minket karácsony az újtestamentumi kijelentés krisztocentrikus jellegére,

ahol minden, a teremtés is Krisztusra vonatkozik, mert a teremtett világ Benne vár megváltásra (Róm 8,19kk). Az pedig, hogy a "legyőzhetetlen Nap-isten" mégis legyőzött, bár születésnapját nem törölték el, csak az üdvözítő Jézus Krisztus születésnapjának alárendelték, egyben arra is emlékeztet minket, hogy az Újtestamentumban Istennek a természet világában adott minden kijelentése alá van rendelve a Krisztus szeretetét tettel bizonyító kijelentésnek.

Végül idézek egy részt Ambrosiusnak a már említett karácsonyi prédikációjából, mely ezt a gondolatot juttatja kifejezésre: "Nem teszi rosszul a nép, ha az Úr születésének ezt a szent napját az új napnak nevezi, és szilárdan állítja, hogy ebben a kifejezésben zsidók és pogányok egymásra találhatnak. Mi ehhez szívesen ragaszkodunk, mert Megváltónk eljövetelével nemcsak az emberiség üdve, de a Nap fénye is megújul.... Mert ha Krisztus szenvedésekor a nap elsötétült, fényesebben kell, hogy világítson Krisztus születésekor, mint bármikor".

II

A karácsonyfa

1. Előjáró megjegyzés

Láttuk, hogy függetlenül a dátum kérdésétől, a karácsonyi ünnep keletkezése Krisztus megjelenésének és emberré lételének keresztyén gondolatából magyarázható. Az ünnep bizonyos napokra való helyezése másodlagos, bár ezeknek a napoknak jelentőségét átvették, de keresztyénné tették. A Nap-kultusz alapvetően kozmikus eseményét Krisztus megváltó tetteivel hozták összefüggésbe, amely - az ótestamentumi elbeszéléshez kapcsolódva - a teremtett mindenséget megújítja. Megváltás és teremtés kapcsolatának analógiája határozza meg a *karácsonyfa* megjelenését is.

Ha ma, mi keresztyén vagy nem-keresztyén embert megkérdezzük a karácsonyfa eredetéről, legtöbb esetben ezt a választ kapjuk: pogány szokás lehet. Bár nem teljesen helytelen ez a válasz, de mégsem fedi a valóságot. Mert csak a régi karácsonyi fára illik rá, de a mai, feldíszített karácsonyfára nem. Az általános véleménnyel szemben, nem olyan régi szokás ez, alig 400 évre nyúlik vissza, s egészen *más* gyökere, éspedig *főgyökere* van, mint a régi karácsonyi fának.

Csak a régi keresztyén karácsonyi fa függ össze pogány rítussal: egyrészt az ősi fatisztelettel, másrészt a téli napforduló régi kultikus megünneplésével. Ezek a pogány elemek keresztyén gondolattal kapcsolódva kerültek bele a régi keresztyén karácsonyi fába, hiszen a fatisztelet nyomai már az Ótestamentumban is megvannak, s január 6-ra és december 25-re helyezték a keresztyén karácsony eseményét.

A számunkra megszokott, feldíszített karácsonyfának más elsődleges jelentése van. Erre a jelentésre a tőle elválaszthatatlan, különös díszítés mutat. A karácsonyfa keresztyén hitbeli meggyőződést jelképez, melyet - hogy a továbbiakat még érthetőbbé tegyem - röviden elmondok anélkül, hogy a kutatás eredményét s a csak ezután lehetséges alapvetést előre közölném. Az ember bűnét - mely a Bibliában a *paradicsomi fával*, s annak kísértést jelentő (később almával azonosított) gyümölcseivel van kapcsolatban - kiengesztelte december 24-én Krisztusnak a világba történt belépése. Ennek szimbóluma az élet fája.

A pogányos természeti jellegű szokások és a mi karácsonyfa használatunk közt, melynek jellegzetes értelmet ad a Paradicsom fája, úgyszólván átmenetet képez a már említett *keresztyén* használata a fának, mely szorosabban kapcsolódik a napforduló által motivált használathoz: a házak feldíszítése ágakkal, illetőleg különböző fajta fákkal, de különösen jegenyefenyővel, az úgynevezett "karácsonyi meyen"-nel. Ez bár már keresztyén, amennyiben a természeti jelenség mellett, vagy inkább azon belül Krisztus születése a tárgya, de nincs még kapcsolatban Ádámmal, Évával és a kísértés történetével, ami pedig döntő lesz a feldíszített, a család szobájában felállított karácsonyfa keletkezésében.

Tehát a következőkben a keresztyén fejlődésnek ezt a két fázisát fogjuk megkülönböztetni: 1./ a karácsonyi időszakot ágakkal és fákkal ünneplő szokást, 2./ a mi feldíszített karácsonyfánk keletkezését.

Azonban elengedhetetlen egy fontos megjegyzés: ezt a megkülönböztetést nem szabad szigorúan *idő sorrendben* felfogni, bár nagyjából és egészében a két fázis egymás után következett. Ami a másodikban világosan kifejezésre jut, tudniillik a paradicsomi történet gondolata, rejtetten az előző szokásokban is benne lehetett már, csendesen jelentkezett. Mint látni fogjuk, valójában már a középkorban jelentkeznek az a fázis, melyben a tizenhetedik század elején világosan felismerhető a kísértés fájához és az élet fájához való kötődés. Fordítva is bizonyos ez: a keresztyén módra értelmezett napforduló emléke a későbbi időkben sem tűnt el soha.

Elvileg gyakran nem vették tekintetbe eléggé a következőkben tárgyalandó jelenségek időrendjénél azt, hogy az első *bizonyítékok* nem azonosíthatók idő szempontjából ezeknek a *meglétével*. Valójában egy szokás évtizedekkel régebbi, s az első bizonyítékok csak annak *korábbi* meglétét sejtetik. Csak egy példát hozok fel: hogy a fát nem mindig a földre állították, hanem a mennyezet gerendájára akasztották, először B. Zix szép, festett képén látjuk, amely J.P. Hebel "Alemannische Gedichte" című könyve 3. kiadásában jelent meg 1806-ban. Ez a szokás bizonyára régebbi, s nyilván mindenütt gyakorolták, ahol a fa felállítására kevés hely volt.

Ennyi előzetes tudnivaló után térjünk rá a történelmileg bizonyítható tényekre.

2. A karácsonyi időszak ágakkal és fákkal ("meyen") való ünneplésének szokása

Láttuk, hogy már a negyedik században a szír Efrém egyházatya a január 6-i ünnep leírásában arról tudósít, hogy ezen a napon a házakat koszorúkkal díszítették. A következő időszakban, a középkorban a napforduló periódusa mint újévi és mikulási ünnep mindenféle ágak, virgácsok vagy akár fák "kitűzésével" ment végbe. Régi pogány szokások éltek tovább, de már Krisztus születése ünnepének szolgálatába állítva, akkor is, ha a nép tudatában ez a kapcsolat nem volt mindig világos és eleinte szinte zajos jókedvvel mentek végbe. Általában azonban úgy élték át ezt az időszakot, amelyben Krisztus e világba eljött, mint "szent időt". Régi legendák bizonyítják ezt, melyek közül egyet a tizedik századig tudunk visszavezetni. Eszerint abban a pillanatban kinyíltak a virágok, amikor Jézus megszületett. Ezzel függhet össze az a szokás, hogy karácsony előtt több héttel almafa és cseresznyefa ágakat tettek vízbe, hogy az ünnepre kiviruljanak. Használtak nyírfát és tölgyet, mégis leginkább kedvelték az örökzöld növényeket, bukszust és borókát, különösen a jegenyefenyőt, melynek állandó zöldje a halhatatlanságot jelképezi: miközben a természet normális körülmények közt csak tavasszal ébredezik, a fenyő él az év legsötétebb szakában is, "hideg télben", "nemcsak nyáron".

A híres strassburgi humanista: Sebastian Brant mindenesetre kifogásolja 1494-ben "Narrenschiff"-jének egyik versében a fenyőágak kitűzését, babonának tartja, melyről azt hiszik az emberek, hogy csak ennek a szokásnak megtartásával élnek túl az évet. A strassburgi Münster prédikátora: Geiler von Kaysersberg 1508-as prédikációjában (Emeis-gyűjtemény) hadakozik a "pogányos újévi szokások" ellen. Mindketten nyilván csak a "pogányt" látták benne, valójában

nem sok érzékük lehetett ahhoz, hogy milyen vonatkozása van ennek Krisztus megváltó emberré lételéhez. Sem Sebastian Brant, sem Geiler von Kayserberg nem volt képes felismerni ebben a szokásban a teremtett világot átfogó kozmikus méretet.

Ennek ellenére a tizenhatodik század elejétől kezdve - először Elzászban - egyre több jegenyefenyőt vágtak ki az erdőből, hogy díszítsék a házakat, és pedig különösen a műhelyeket. Ezt bizonyítják mint legrégebbi tanúk az elzászi Schlettstadt városkának 1521-ből való számadási könyvei. Azelőtt arról kellett gondoskodni, hogy a májusi ünneplés kedvéért ne essenek válogatás nélkül áldozatul a fák, a tizenhatodik század elején a karácsonyi napokban kellett vigyázni az erdőkre. Azt olvassuk az említett 1521-es dokumentumban, hogy az erdészek számára 2 schillinget kellett azért kifizetni, hogy szent Tamás napján az erdőt őrizzék. S az 1556-os bejegyzésből is gyaníthatjuk, hogy szent Tamás napján az erdőt őrizzék. S az 1556-os bejegyzésből is gyaníthatjuk, hogy a fák kivágása felügyeletével az erdészeket bízták meg. Hasonlókat hallunk egy másik elzászi helységről, Ammerschwihrből, ahol 1561-ben meghatározták, hogy minden polgárnak csak *egy* fa megszerzésére lehet joga, és pedig meghatározott nagyságú fára. Ilyen korlátozások és tilalmak rövidesen sok más helységben - Elzászon kívül is - megjelennek.

Miután ilyen érdeklődést keltett már a tizenhatodik században a karácsonyfa, bizonyára sok házban helye volt, és pedig először a műhelyben, majd a családi hajlékban. Balthasar Beck, egy krónika szerzője 1600-ban tudósít bennünket arról, hogy hogyan állítottak fel - ismét Schlettstadtban - Krisztus napján egy karácsonyfát a "férfiak szobájában" a "szoba-közösség" tagjai. Leírja azt is, hogy milyen volt: már megjelennek itt a ráaggatott almák és ostyák; ez azt mutatja, hogy akkor már megvolt a kapcsolat a *paradicsomi* fával. Mert az almák a megkísértés fájára mutatnak, az ostyák az élet fájára, az úrvacsorai élet-kenyerére. A mi karácsonyfánk *eredetére döntően* ez vezet el bennünket, közben nem feledhetjük, hogy a két különböző fázis közt a határok elmosódtak.

3. A mi karácsonyfánk tulajdonképpeni eredete

A mi karácsonyfánk keresztyén értelme - ahogy mi ma tudjuk - nem a téli napforduló keresztyénné tételéből következik; bár abból is, de az csak indirekt módon vehető tekintetbe. *Saját* gyökere van, mely a tradícióból és annak vallásos jelentéséből adódik. A középkori *misztérium-játékokra* gondolok. Ezeket mint a karácsonyi ünnep nyitányát mutatták be a templom kapuja előtt a szent éjjel, s tárgyuk a paradicsomi bűneset története.

Ezek a tulajdonképpeni bölcsői a mi értelmet adó, díszekkel ékesített karácsonyfánknak. A pásztor- és jászol játékok mellett - jászollal Assisi Ferencnél találkozunk - voltak paradicsomi játékok. December 24-én adták elő. A régi naptárak december 24-én a dátum mellett Ádám és Éva neve áll. Ilyen játékokat valószínűleg sok helyen előadtak, különösen bizonyítható ez a Rajna vidékén. A játékban színre lépett Ádám és Éva, az ördög, a kerúb, aki a paradicsomi utat elzárta, s mint díszlet ott volt a *fa* is, melynek gyümölcse alkalmat adott a vétekre. A Biblia nem nevezi meg a fa fajtáját, ezért mindenütt a vidék honos fájával azonosították. Németországban ez volt az almafa, s az alma mint "tiltott gyümölcs" így ment a köztudatba. Mivel azonban

december 24-én bajos lett volna virágzó almát keresni, hát más fát találtak, így került természetesen előtérbe az örökzöld jegenyefenyő, melynek ágai már előzőleg karácsonyi díszként szolgáltak. A jegenyefenyőre függesztették az *almát* (vagy almákat).

Így adta meg ez a játék a karácsonyfa keresztyén értelmét: a szentséges éjszakán Krisztus emberré létele által az ember bűne bocsánatot nyert. A kísértés fája és gyümölcse így nyerték vissza azt a paradicsomi méltóságot, mely övék volt a bűneset előtt; a "jó és gonosz tudás fája" ebben a vonatkozásban nemigen különbözik az "élet fájától" (1Móz 2,9), mellyel aztán gyakran azonos is volt a hívő nép képzeletében.

Ma emlékeztetni kell arra, hogy a paradicsomi gondolatokkal való belső kapcsolat meghatározó eleme a mi karácsonyfánknak. Régi karácsonyi énekeket, amiket félig-meddig odafigyelve éneklünk, gyakran az az öröm ihlette, hogy Krisztus világra jöttével helyre áll a paradicsomi állapot. Így Nikolaus Hermann éneke:

*Ma paradicsom kapuját
Ismét megnyitotta,
Kérub nem állja ajtaját,
Ezért minden áldja.*

Erős bizonyítékaink vannak arra, hogy a tizenhetedik századi karácsonyfa megjelenésekor nem bizonytalanul és minden megfontolás nélkül kötötték össze Krisztus születését és a bűnbocsánatot, hanem már hozzáfőzték előre tekintve a szentséges éjen megszületett Krisztus bekövetkező *kereszt-halálát*, éppen a felállított karácsonyfa fejezte ki ezt is, éspedig azáltal, hogy az alma mellett *ostyát* is aggattak rá.

Mert attól kezdve, hogy - jóllehet fokozatosan - végbe ment a karácsonyfa történetében az a fontos változás, hogy a templom teréről a lakóházakba került, majdnem rendszeresen volt rajta egy ostya. Talán már a paradicsomjátékokban is ez volt a helyzet. Bizonyos, hogy voltak ostyák azon a már említett jegenyefenyőn is Beck Krónikája szerint, amelyet a "férfiak szobájában" állítottak fel 1660-ban Schlettstadtban. Ez további keresztyén-vallásos dimenziót ad a karácsonyfának: az almával szemben, amely *halálba* vitte az embert, ott az ostya, az *élet* kenyere, az úrvacsorai kenyér, Krisztus *teste*, mely a bűnök bocsánataért adatott.

Az ostyából később *karácsonyi sütemény* lett, s ez ma oly szépen díszíti a karácsonyfát, hogy róla már nem is gondolunk az ostyára. Alkalmasint ide tartozik az is, hogy már régtől fogva készítettek díszes karácsonyi kalácsokat, s ezeken Ádámot és Évát ábrázolták. Az ostyán kívül még más kapcsolatok is megállapíthatók a karácsonyfa és Krisztus keresztyé közt, melyek Krisztus születésétől előre mutatnak Krisztus - Ádám bűnét kiengesztelő - halálára: Krisztus a második Ádám (Rm 5,12kk). E tekintetben különösen érdekes volt egy oltárkép az elzászi Weitersweiler faluban; az a kép sajnos már elégett. Krisztus keresztyé volt rajta fa alakjában, a fej magasságában két ág festve, az egyikén alma, a másikon ostya. Így élt tovább a régi legenda, mely szerint a paradicsomi fa magvából - amit Ádám magával hozott - egy másik fa nőtt, ebből

való a golgotai megváltó kereszt fája. Így minden vonatkozásban nyilvánvaló a mi karácsonyfánk keresztyén gyökere.

Eredeti *disze* almára és ostyára korlátozódott. A karácsonyfákon, melyek most már az emberek otthonába is eljutottak, más dísz is megjelent, e dísz egyre kedveltebb lett, s szintén a karácsonyi történet szolgált alapjául. Először 1605-ből tudunk *Strassburgban* gazdagon díszített fáról, ismeretlen szerző évkönyvéből, címe: "Néhány Strassburgban megfigyelt érdekesség". A szerzőnek ebben a városban feltűnő szokás volt: "Strassburgban karácsonykor a karácsonyfákat a szobákban állítják fel. Arra aggatnak színes papírból kivágott rózsákat, almákat, ostyákat, csilingelő aranyozott fémlapot, cukrot stb. Aztán egy négyszögű teret azért csinálnak, és elől...", a következő két sor hiányzik, mert itt elszakadt a papír. Bizonyosan olyan szokásról van itt szó, ami Strassburgban már jó ideje megvolt, de amelyet még máshol nem látott a szerző.

Ami itt az almák és ostyák mellett még dísz szintén a keresztyén tradícióból származik. A *rózsa* régi keresztyén szimbólum, Ézs11,1kk-ra megy vissza, ahol arról van szó, hogy "hajtás sarjad Isai (Dávid apja) gyökeréből". Nem is egy német karácsonyi ének szól erről: "Szép rózsabimbó nyílt ki...", vagy másik: "Ó, föld, sarjassz virágot". A jerikói rózsa legendája is ide tartozik: a rózsa kinyílt, amikor Mária a születés éjszakáján itt áthaladt. A vékony, megara-nyozott fémlapocskák, melyek minden mozdulatra halk, vibráló csilingelést hallattak, utaltak a keleti bölcsek (a három királyok) által hozott ajándéokra.

Dörgelemesen prédikált a karácsonyfa ellen a strassburgi Münsterben a lutheránus professzor és prédikátor Conrad Dannhauer, aki ezeknek a feldíszített fáknek keresztyén jelentését nyilván nem értette, vagy legalábbis a szimbólumokhoz nem volt érzéke; a karácsonyfát csak a "pápaságtól" eredő babonának látta. A karácsonyfákat azok közé a "tévelygések" közé számította, "melyekkel a régi karácsonyi időben többet foglalkoztak, mint Isten igéjével". ("Katechismusmilch" című prédikációgyűjtemény, 1642.)

A karácsonyfa ilyen polémia ellenére is tovább élt Strassburgban, sőt megkezdte diadalútját, igaz egyenlőre csak Németországban.

Ebben a korban még nem hallunk a ma olyan jellegzetes *gyertyák* feltűnéséről. Mégis kellett, hogy ezeknek is legyen valami előzménye, mert a fát bizonyára megvilágította a szobában lévő lámpa. Csak akkor erősítették a gyertyákat a fa ágaira, amikor a régi fény-tisztelet - a legsötétebb évszakot legyőző napforduló - összekapcsolódott más, a fa díszei által jelképezett karácsonyi gondolattal, mint fontos *bibliai* motívummal, hogy most már a fenyő, mint "fénylő fa" hirdesse: "most a világosság a sötétségbe jött" (Jn 1,5), és hogy Krisztus "a világ világossága" (Jn 8,12). Fentebb láttuk már, hogy a január 6-i ünnep csodás fényárját milyen lelkendezve írta le a palesztinai zarándoknő, Aetheria a negyedik században, amely a január 6-i hajnali derengésben a jeruzsálemi Feltámadás-templom belsejét betöltötte.

Az első értesülésünk december 25-én, a karácsonyi ünnepen a fára erősített gyertyákról Hannoverből származik; akkor még nem fenyőre, hanem örökzöld bukszusra erősítették. Az értesülés Liselotte pfalzi hercegnőtől való, aki később - XIV. Lajos testvérevel kötött házassága révén - orléans-i hercegné lett. 1708-ban lányához írott levelében beszámol arról, hogy gyermekkorában, 1662-ben Hannoverben karácsonykor egy tanuló által előadott darabot látott, melyben a csillag, az ördög (aki a gyerekeket bűneik miatt vádolja), az angyal, a közbenjáró

Péter, s végül a gyerekeket megajándékozó kisded Jézus is megjelent. (Talán a paradicsomi játék reminiszcenciája gyermekek számára összeállítva!) Ezen az alkalmon a megajándékozásra előkészített asztalokon kis bukszusok álltak, ágaikra *gyertyácskákat* erősítettek. Néhány év múlva ismét írt Liselotte a lányának, hannoveri gyermekkori emlékei újra előjöttek, s hozzáfűzi, hogy megkísérelte a francia udvarban is bevezetni ezt a szokást, de elutasították, mint "költészes német szokást".

Csak a tizennyolcadik században találkozunk gyakran gyertyával feldíszített fával, pl. Goethe "Werther"-ében és Jung-Stillingnél 1793-ban. Strassburgból, a mi karácsonyfánk honából először 1785-ben tudósít von Oberkirch bárónő memoárjaiban fára erősített gyertyákról, s arról, hogy ebben a városban, amikor a "nagy nap" eljött, minden házban karácsonyfát készítettek "gyertyákkal és bonbonokkal", nagy fényességgel. A gyertyák megjelenésével kész is van értelmes díszeivel a mi meghitt karácsonyfánk.

Ha később, a tizenkilencedik században az elzászi Meisenthalban és Thüningiában az üveghutákban üvegyöngyöket állítottak elő, s a fára ezeket is ráaggatták az almák helyett vagy mellett, ennek az alapját nem az időszakról szóló magyarázatban kell keresnünk, hogy ti. ebben az évszakban feltűnően kevés az alma, hanem a *három királyok* gondolatában, melyet már feltételeztünk az 1605-ben említett csilingelő, aranyozott fémlapokkal kapcsolatban is. A

tizennyolcadik században Németországban sok - részben lelkes - leírását találjuk a karácsonyfának. A leghíresebb íróknál: Goethénél és Schillernél is előfordul. Más országokban meglehetősen később vették át ezt a szokást, a tizenkilencedik század folyamán, így Skandináviában és Svájcban (itt először Zürichben). Franciaországban - Elzászon kívül - 1840-ben állítottak fel karácsonyfát a Tuilériákban a Mecklenburgból származó Orléans-i Helene hercegné szorgalmazására. De csak 1870 után lett általánossá, valószínűleg a háború után Elzászból átköltözött családok hatására. Ma Franciaországban a karácsonyfa mindenütt elterjedt. A modern irodalomból, az ismert írópárnak, Jérôme és Jaen Tharaudnak írásából ("La dernière visite", in: Contes de Noël, 1961) idézek fel egy bájos - biztosan régi legendára visszamenő - karácsonyi mesét azért, mert a középpontjában a karácsonyfa szempontjából oly fontos és eredeti összefüggést: Krisztus születése és a bűneset összefüggése áll. Mikor már a csillag elhalványult, a betlehemi istállóban utolsó látogatóként megjelenik Éva mint töpörödött, öreg anyóka, és a kisded Jézusnak szó nélkül markába nyomja a kísértés almáját, amiből rögtön felragyog a jövő világ jele.

Angliában is csak a tizenkilencedik században jutott el a karácsonyfa, valószínűleg Viktória királynő férjén, Albert von Sachsen-Coburgon keresztül. - Amerikában csak a tizenkilencedik század második felétől bizonyítható.

Személyes megjegyzéssel zárom. Gyermekkoromban, nem úgy, mint ma, hogy hetekkel karácsony előtt boltokban és utcasarkokon lehet karácsonyfát látni, hanem otthon titokban készítették, fiatal életünkben bizonyára akkor ébredt föl először a vallásos érzés, a mysterium szent és boldogító borzongása, mikor szüleink december 24-én este előttünk, várakozó gyerekek előtt kinyitották a szoba ajtaját, ahol - mintha egy másik világból jönne - gyertyafény özönben állt a fa.

Sajnos, ma a gyerekek nem mindenütt élik át ilyen intenzíven a karácsony misztériumát,

akkor sem, ha sok család fáradozik ezen. A felnőtteknek kellene többet látni a karácsonyfában, mint egy régi szokást, nekik kellene meghatódni a ragyogó fától és annak díszeitől, nekik kellene mélyen belegondolni a karácsonyi történet keresztyén értelmébe, nekik kellene a Lukács evangéliumából a karácsonyi elbeszélést fölolvasni. De a pompájában előttünk álló fa maga is megnyithat további *bibliai összefüggéseket*, olyanokat, amelyenek felmutatásáért fáradoztam, amikor a karácsonyfa történetét megírtam. Ellentétben azzal a tizenhetedik századi prédikátorral, aki az Isten ígését az általa lenézett karácsonyfával szemben kijátszotta, az kell, hogy ez a látható szimbólum Isten Igéjéhez vezessen.

A Budapesti Református Teológiai Akadémia
Bibliai és Judaisztikai Kutatócsoportjának kiadványai
Szerkeszti: Karasszon István

1. füzet

A fordítás alapjául szolgáló mű: O. Cullmann, Die Entstehung des Weihnachtsfestes und die Herkunft des Weihnachtsbaumes, Quell Verlag, Stuttgart, 1991 (2. Aufl.). A fordítás a szerző engedélye alapján belkörü használatra készült.

Oscar *Cullmann* 1902. február 25-én született Straßburgban és 1999. január 15-án halt meg Chamonix-ben. Teológiai és klasszikus nyelvészeti tanulmányait a strasbourg-i és párizsi egyetemen végezte 1920 és 1925 között. 1930-ban a strasbourg-i egyetem újszövetségi professzorának választották meg, 1938-ban a bázeli egyetemen nyert tanszéket. Emellett 1948-ban az École des Hautes Études (Párizs) professzora, s az újszövetségi tudományok mellett az őskeresztység történetét is tanítja, 1972-ben történt nyugalomba vonulásáig. 1956 óta az Akademie der Wissenschaften und Literatur Mainz levelező tagja, 1960-tól a Holland Királyi Tudományos Akadémia levelező tagja, 1968-tól a British Academy tagja, 1972-ben pedig az Institut de France tagjává választották. Lausanne, Manchester, Edinburgh, Lund és Debrecen díszdoktora.

Oscar *Cullmann* a XX. századi üdvtörténeti iskola kimagasló alakja. Híres művei erről tanúskodnak: "Christus und die Zeit" (1946), "Heil als Geschichte" (1965). Művének méltatását K.H. Schlaudraff adja "Heil als Geschichte? Die Frage nach dem heilsgeschichtlichen Denken, dargestellt anhand der Konzeption Oscar Cullmanns" (1989). A kiváló tudós ökumenikus elkötelezettségéről tanúskodik az "Einheit durch Vielheit" (1986) c. kötete.

Oscar *Cullmann* művei közül magyarul is olvasható: "A lélek halhatatlansága vagy a holtak föltámadása?" (in: Református Egyház, 1984), ill. "Az Újszövetség krisztológiája" (1990), "Krisztus és az idő" (2000).